

*Aeneas Sylvius Piccolomini szónoki művészete**

J ELEN ÍRÁS AENEAS SYLVIUS PICCOLOMINI¹ 1454-ben a frankfurti fejedelmi gyűlésen elmondott, Konstantinápoly pusztulásáról és a törökök ellen indítandó háborúról szóló beszédéhez² kíván néhány filológiai megjegyzést fűzni, ennek során először röviden vázolja az oratio szerkezetét, majd bizonyos szöveghelyeit nyelvi, stiláris és retorikai szempontból behatóbban megvilágítja.³

* In honorem Professoris Samuelis Szádeczky-Kardoss quinque et octoginta annos nati.

¹ A szerző neve latinosan Aeneas Sylvius Piccolomineus, olaszosan Enea Silvio Piccolomini; ő maga a latinos írásmódot részesítette előnyben. Az Aeneas Sylvius/Silvius Piccolomini latin-olasz hibrid alakot azonban mind a nemzetközi, mind a magyar szakirodalom olyannyira befogadta, hogy jobbnak láttam azon nem változtatni.

² A beszéd szövegét a következő kiadás alapján idézem: Aeneas Sylvius Piccolomineus: Oratio de Constantinopolitana clade et bello contra Turcos congregando = epist. 131. In: Opera quae extant omnia. Frankfurt 1967. 678–689. (Ezen kiadás az 1551-es baseli kiadás változatlan utánnomása.) Igen valószínű, hogy Aeneas Sylvius ekkor tartotta erről a tárgyról első beszédét, amit még két további követett, előbb 1455-ben Bécsújhelyen, majd 1459-ben Mantuában (in: Opera ... 905–914.).

³ Aeneas Sylvius Piccolominihez bővebben l. VOIGT, G.: Enea Silvio de' Piccolomini als Papst Pius der Zweite und sein Zeitalter. Band 1–3. Berlin 1856–1863. (Nachdruck: Berlin 1967.); PÓR ANTAL: Aeneas Sylvius – Pius pápa. Budapest 1880.; BOULTING, W.: Aeneas Sylvius, orator, man of letters, statesman and pope. London 1908.; ADY, C. M.: Pius II. (Aeneas Sylvius Piccolomini), the humanist pope. London 1913.; HOCKS, E.: Pius II. und der Halbmond. Freiburg im Breisgau 1941.; PAPPARELLI, G.: Enea Silvio Piccolomini. Bari 1950.; BÜRCK, G.: Selbstdarstellung und Personenbildnis bei Enea Silvio Piccolomini (Pius II.). Basel–Stuttgart 1956.; MITCHELL, R. J.: The Laurels and the Tiara, Pope Pius II. 1458–1464. London 1962.; KISCH, G.: Enea Silvio Piccolomini und die Jurisprudenz. Basel 1967.; GEBEL, D.: Nikolaus von Kues und Enea Silvio Piccolomini – Bilder der ausser-europäischen Welt als Spiegelung europäischer Sozialverhältnisse im 15. Jahrhundert. Hamburg 1977. (a továbbiakban: GEBEL, 1977.); BLUSCH, J.: Enea Silvio Piccolomini und Giannantonio Campano – Die unterschiedlichen Darstellungsprinzipien in ihren Türkenreden. Humanistica Lovaniensia Vol. 28. 1979. 78–138. (a továbbiakban: BLUSCH, 1979.); Szemelvények Aeneas Sylvius Piccolomini Európa című művéből. Fordította, sajtó alá rendezte és a bevezetést írta: Nótári Tamás. Documenta Historica 42. Szeged 1999.;

Tekintsük át először a beszéd szerkezetét:

Exordium (p. 678 E – 680 D)

1. A frankfurti gyűlés legfőbb oka a *Constantinopolitana clades*, ami egyúttal hatalmas vereség a kereszténység számára, az efelett érzett elkeseredésnek és gyásznak azonban cselekvésre kell sarkallnia az egybegyűlteket, ennek első megnyilvánulása a *de tuenda Christiana republca* megtartandó tanácskozás. (p. 678 E – 679 B)
2. A frankfurti gyűlés közvetlen előzményei, a regensburgi tanácskozás és a császár akadályoztatása miatt megghiúsult nürnbergi találkozó. (p. 679 B – C)
3. A Regensburgban megtartott tanácskozáson meghatározott *articulus principalissimus: an contra Turcos sit bellum suscipiendum*, mihelyst e kérdésben egyességre jutottak, minden egyébről könnyedén megállapodhatnak majd, így például a kiállítandó sereg nagyságáról, toborzásáról, felszereléséről, valamint a hadvezér személyéről. (p. 679 C – 680 D)

Narratio (p. 680 D – 687 B), amely három alkérdés köré épül:

1. *Belli iustitia* (p. 680 D – 682 E) – ezt igazolja, hogy a keresztények ebben a háborúban csupán védekezni kényszerülnek,⁴ hiszen a törökök indokolatlanul és jogtalanul támadták meg Konstantinápolyt,⁵ amely az antik kultúra letéteményese és örököse,⁶ a törökök jogtalanul bitorolják ezen

NÓTÁRI TAMÁS: A török terjeszkedés állomásai Aeneas Sylvius Piccolomini Európa című művében. Aetas 1999/4. 149–162. (a továbbiakban: NÓTÁRI, 1999.)

⁴ Egy, a keresztény vallás, a haza és a szövetségeseik védelmében vívott háború nem lehet jogtalan, amint ezt a szentírásból, a görög, római és német történelemből idézett példák alátámasztják. (p. 680 D / E)

⁵ Konstantinápoly elfoglalása példátlan jogtalanság, ezt alátámasztandó „repetenda est breviter Constantinopolitana calamitas”, nevezetesen hogy II. Mohamed mindennemű jogszerű indok nélkül támadta meg Konstantinápolyt, hogy a város bevétele után a törökök felette kegyetlenül bántak a lakossággal, valamint hogy a szentélyeket nem tisztelve magát a keresztény vallást gyalázták meg. (p. 680 F – 681 A)

⁶ Konstantinápoly városának elfoglalásával egész Görögországot, mint szellemi központot is elpusztították: Konstantinápolyt Constantinus császár építtette; amikor Róma Theodosius és a gótok uralma alatt nyögött, Konstantinápoly dicsőségének régi fényében ragyogott; a „translatio imperii” megtörténete után Konstantinápoly, mint a klasszikus műveltség őre a történelem számos viharát kiállta; a közelmúltban mint egyfajta „vetustae sapientiae monumentum”, „domicilium litterarum” és „arx summae philosophiae” ugyanazon szerepet töltötte be, mint az antik Róma virágkorában Athén. (p. 681 A / B)

szellemi kincsek székhelyét, hiszen barbárok,⁷ viszont a keresztényeknek, kiváltképp a harcosoknak szívügyükké kell válnia a műveltség védelmének.⁸ A háború jogosságát számos auctoritas szavatolja.⁹

2. *Belli utilitas* (p. 682 E – 684 F) – a harc elkerülhetetlen,¹⁰ tehát jobb idegenben szembeszállni az ellenséggel, mint hazai földön;¹¹ a németeket, akik hálával tartoznak történelmi nagyságukért,¹² Isten próbára akarja tenni a törökökkel vívandó háborúban,¹³ ám ha kiállják ezt a próbát, nagy jutalom jut nekik osztályul a mennyben.¹⁴

⁷ A görög tudomány és ékesszólás eme fellegrájának birtoklása nem illeti meg a törököket, hiszen ellentétben a rómaiakkal nem a hajdani trójaiak leszármazottjai, hanem ázsiaiak – a szónok itt rövid excursust tesz a törökök Otto Frisingensistől átvett eredetkonceptiójára –, valamint életmódjuk miatt, lévén barbárok, paráznák és a „*studia humanitatis*” elenségei. (p. 681 B / C)

⁸ Felelet a keresztény katonák fiktív ellenvetésére, miszerint nekik nem szívügyük az irodalom és a kultúra: a katonának igenis érdekükben áll ezek védelme, hiszen az általuk elérni remélt dicsőség és hírnév csupán a történetírók munkája által válhat tartóssá. (p. 681 C – 682 D)

⁹ Összefoglalva a fentieket, a háború jogosságát illetően senkiben nem merülhet fel kétség, hiszen a harcot műveletlen, szerződésszegő, kegyetlen és vallásgyalázó barbárok ellen, „*contra monstra hominum*” vívni; a háború igazságos voltát a pápa, a császár és maga Isten is garantálja. (p. 682 D / E)

¹⁰ A már elszenvedett veszteségekből lehet következtetni arra, hogy a közöny és a passzivitás milyen következményekkel járna, aki tehát életét keresztényként biztonságban akarja tudni, annak harcolnia kell. (p. 682 E / F)

¹¹ Hasznosabb a szövetségesek területén még azok kapitulálása előtt felvenni a törökök ellen a harcot, vagy tanácsosabb kivárni a fejleményeket? A történelem példázatai azt mutatják, hogy míg egy küllhoni vereség később még jóvátehető, addig egy saját területen elszenvedett vereség végzetes; ha a jelen helyzetben a németek nem nyújtanak segítséget a velük szövetséges magyaroknak, úgy milyen alapon várhatnának el segítséget Németország közvetlen szorongattatása esetén a franciáktól; ezek alapján tehát a szövetségeseknek nyújtott segítséggel saját fejük fölül is elhárítják a közelgő veszedelmet. (p. 682 F – 683 A)

¹² Mi volna a teendő, ha biztosra lehetne venni, hogy a törökök sohasem fogják Németországot közvetlenül fenyegetni? Az „*utilitates*” nem csak a jövőre, hanem a múltra is vonatkoznak, már pusztán az Istentől ezidáig kapott jótétemények (kiváltképpen a „*dignitas imperii*”) is arra kötelezik a németeket, hogy felvegyék a harcot Krisztus ellenségeivel. (p. 683 A – 684 D)

¹³ Hogyan engedhette meg Isten, hogy idáig fajuljék a helyzet? Miért nem avatkozott be közvetlenül a történelem menetébe – amint ezt számos bibliai példa is mutatja –, miért nem semmisítette meg a törököket angyalainak légióival? Isten próbára akarja tenni a halandókat, hogy valóban szeretik és tisztelik-e. (p. 684 D / E)

¹⁴ A háborúban egyedülálló lehetőség nyílik a keresztények számára, hogy a lehető legnagyobb haszonra tegyenek szert, természetesen nem földi, hanem mennybeli kincsekre,

3. *Facilitas belli gerendi* (p. 684 F – 687 B) – amit a jelen háború kedvező esélyei,¹⁵ számos történelmi példa¹⁶ – amelyeket akár az ókorig vissza lehetne vezetni –,¹⁷ a török és a német sereg közti különbség támaszt alá;¹⁸ ezt segítő Németország nincsen híjával a szövetségeseknek,¹⁹ ám katonai erejét csak akkor tudja maximálisan kiaknázni, ha a hatalmasok véget vetnek a belviszályoknak²⁰ és a széthúzásnak,²¹ és tudatosítják magukban a háború elkerülhetetlenségének kényszerítő tényét.²²

hiszen a mennyek országába vezető számos út közül a törökök ellen viselendő háború a legbiztosabb és a legdicsebb. (p. 684 E / F)

- ¹⁵ A háború szerencsés kimenetelére – tekintettel a fejedelmek és a nemesek egyedülálló bátorságára, felszerelésére és anyagi eszközeire – igen kedvezőek a kilátások. (p. 684 F – 685 A)
- ¹⁶ A németek által a történelem folyamán viselt háborúk mindig is kedvező eredménnyel zárulnak, ezt bizonyítanó elegendő végiggondolni Németország hajdani és jelenkori területi kiterjedését. (p. 685 A / B)
- ¹⁷ Az ókori rómaiak számos idegen népet hajtottak uralmuk alá, ám a germánok ellenében nem értek el tartós sikereket; ugyanakkor bizonyos korokban a germánok segítségével nélkül nem tudták volna megtartani birodalmukat, a germánok bátorságát és hűségét pedig oly nagyra értékelték, hogy a császárok gyakorta e népből származó testőrökkel vették körül magukat. (p. 685 A / B)
- ¹⁸ A török sereg sem emberanyagát, sem pedig fegyverzetét nem vetekedhet a némettel, a törökök földekről és műhelyekből toborozták (rab)szolgákból álló hadseregeiket, ezzel szemben a német hadsereg kizárólag nemesekből áll, akik könnyedén legyőzhetik a török sereg egyetlen komoly ellenfélnek számító magvát, a II. Mohamed közvetlen környezetét kitevő tizenötezer harcost. (p. 685 B / C)
- ¹⁹ Felelet a hadjárat nehézségeit illető első fiktív ellenvetésre: kétségtelen tény ugyan, hogy a törökök ellen viselendő háborút egyúttal azok szövetségeseivel, a tatárokkal és a szaracénokkal is meg kell vívni, azonban a németek sincsenek híjával a segítségnek, szövetségeseik között tudhatják a franciákat, a spanyolokat, a magyarokat és a cseheket, továbbá feltehetően Venece is a segítségükre fog sietni a törökökkel kötött kölcsönös megemeltámadási szerződése ellenére. Ha pedig mindezek ellenére a németek mégis csupán önmagukra hagyatkozhatnak, úgy az ő erejük és elzántságuk is elegendő lesz. (p. 685 B / C)
- ²⁰ Felelet a hadjárat nehézségeit illető második fiktív ellenvetésre: a birodalmon belüli ellentétek gyengíthetik ugyan a külhonban vívott háború sikerének esélyeit, éppen ezért kell most a belső torzalkodásnak véget vetni és öt éves általános birodalmi békét (*Reichsfrieden*) hirdetni; továbbá, ha a hadsereg kivonult a háborúba, Németországban is nyugalom lesz, hiszen a hadsereggel a rablók is távoznak. (p. 685 C – 686 D)
- ²¹ Felelet a hadjárat nehézségeit illető harmadik fiktív ellenvetésre: a lázongó poroszok nem gyengítik a birodalmi összefogás erejét, velük majd leszámol a Német Lovagrend, egyébként pedig legtanácsosabb sorsukra hagyni őket. (p. 686 D / E)
- ²² Felelet a hadjárat szükségességét illető általános fiktív ellenvetésre: Mohamed természetéből és életkorából egyáltalában nem következik, hogy megelegednék az eddig véghezvitt

Peroratio (p. 687 B – 689 A)

Nolite confidere, nolite differre. Most még van lehetőség a cselekvésre, tehát meg kell ragadni; a cél nem csupán saját magunk, hanem az egész keresztény világ védelme, a történelmi helyzet Kis Pippin, Nagy Károly és I. Ottó korát és sorsfordító szerepét idézi, az ő példájukat szem előtt tartva kell méltóvá válni az ősohhoz. *Sentio iam titillare pectora vestra ac flagrare amore bellandi...* A tét nem pusztán a földi haza megmentése, hanem az égi haza megnyerése, a háborús győzelem haszna nyilvánvaló, vereség esetén pedig az égben várja jutalom a küzdőket. Ha az *Orator*²³ már azok számára is biztos helyet ígér az égben, akik a földi hazáért harcolnak, mennyivel inkább így van ez azok esetében, akik a mennyei haza védelmében áldozzák fel magukat. Ezen felül a németek kétségtelen dicsőségét és jutamát biztosítja az Úrnak az őt szeretőik számára tett ígérete²⁴: ezért tehát már pusztán Isten nagyobb dicsőségére is vállalkozni kell a császár, a pápa és Krisztus nevében viselendő háborúra.

A jelenlevőkben a harcos lelkiületet táplálандó Aeneas Sylvius lépésről lépésre bizonyítja be a háború jogosságát és elkerülhetetlen szükségességét; a legfőbb kérdést, vagyis a háború megindításának kényszerű szükségességét – ezt illetően feltehetően nem állott fenn teljes egyetértés a gyűlés résztvevői között – több részkérdésre bontja fel, ezáltal világosan áttekinthetővé teszi, és logikai rendszerbe szedi mondandóját. Ezt a retorikai szerkesztésmódot feltehetően azért választja a szónok, mivel célját, nevezetesen hallgatóságának meggyőzését azáltal véli legbiztosabban elérhető, hogy inkább józan belátási és mérlegelési képességükre, semmint érzelmeikre hat – vagyis a szónoki eszközök közül a *movere* nem közvetlenül, hanem a *docere* által jut érvényre.

Következőként tekintsük át a beszéd két szöveghelyét a szónok által használt tropusok és figurák tekintetében;²⁵ az első szövegminta a beszéd elejéről, a második pedig a peroratióból való:

hódításokkal, hiszen magát Nagy Sándort és Caesart akarja felülmúlni; eddigi tettei is világosan tanúskodnak csillapíthatatlan harci kedvéről. (p. 686 D / E)

²³ Piccolomini Cicerót egyszerűen kat' exochen oratorként idézi a legtöbb munkájában.

²⁴ I. Cor. 2, 9.

²⁵ Az összehasonlítás ezen módszerét alkalmazza többek között Ransanus tekintetében Galántai Erzsébet: Magyarországi humanista történetírók. (Kézirat) Szeged 1999. 97–117.

(p. 678 E / F) *Constantinopolitana clades, reverendissimi patres ceterique viri genere et doctrina praestabiles, quae Turcorum grandis victoria, Graecorum extrema ruina, Latinorum summa infamia fuit, unumquenque vestrum, ut arbitror, tanto magis angit magisque cruciat, quanto et nobiliores estis et meliores. Quid enim viro bono et nobili magis congruit quam curam gerere fidei orthodoxae, favere religioni, Christi nomen salvatoris pro sua virili magnificere atque extollere? Sed amissa nunc Constantinopoli, tanta urbe in potestate hostium redacta, tanto Christianorum sanguine fuso, tot animabus in servitutem abductis vulnerata est miserabiliter catholica fides, confusa turpiter nostra religio, Christi nomen damnificatum nimis atque oppressum. Neque, si verum fateri volumus, multis ante saeculis maiorem ignominiam passa est quam modo Christiana societas.*

E bekezdést olvasva öt hyperbatonnal találkozhatunk, ám mindegyik igen egyszerű és áttekinthető (például *et nobiliores estis et meliores, multis ante saeculis*). A szerző nagy előszeretettel használ háromtagú asyndetonokat. Ilyen például a szigorúan párhuzamos szerkesztést mutató *quae Turcorum grandis victoria, Graecorum extrema ruina, Latinorum summa infamia fuit* vonatkozó mellékmondat. Az ezt követő komparatív értelmű mellékmondatból kiemelt *curam gerere fidei orthodoxae, favere religioni, Christi nomen salvatoris pro sua virili magnificere atque extollere* rész, amelynek első két tagja párhuzamos szerkesztésű, a harmadik tag pedig az infinitívus megkettőzése által válik hangsúlyossá (ez utóbbi az első két taghoz képest chiasztikus szerkezetű). Hasonlóan háromtagú asyndetont láthatunk a következő mondatban. *Sed amissa nunc Constantinopoli, tanta urbe in potestate hostium redacta, tanto Christianorum sanguine fuso, tot animabus in servitutem abductis...*, amely ugyan négy ablatívus absolutust tartalmaz, azonban – amint erre Blusch is rámutat az 1551-es szövegkiadás interpunkciójával támasztva alá megállapítását – az ablatívus absolutusok nem állnak azonos szinten, az utóbbi három az elsőben megfogalmazott gondolatot világítja meg az anaphorikus *tanta ... tanto ... tot* párhuzamos, ám a magyarázandó *amissa nunc Constantinopoli* szerkezethez képest chiasztikusan elhelyezett konstrukció; a participium absolutumok után következő *... vulnerata est miserabiliter Catholica fides, confusa turpiter nostra religio, Christi nomen damnificatum nimis atque oppressum* főmondatban hasonló jelenségekre figyelhetünk fel, vagyis egy háromtagú, első két tagját tekintve párhuzamosan szerkesztett és az adverbiumok által

még homoioteleutonnal is megerősített, harmadik tagjára nézvést pedig állítványkettőzéssel és chiazmussal hangsúlyossá tett asyndetonra.²⁶

(p. 687 B / C) *Ecce pacem Turcorum, optimi principes, ecce quietem, quam sperare potestis. Nolite confidere, nolite differre. Consulite vobisipsis et utilitati libertatique vestrae, dum tempus habetis. Causa belli, ut intelligitis, et iusta est et necessaria et maxima, vobis ad pugnam omnia quam Turcis meliora supersunt. Orat vos Caesar, ne Christianae reipublicae, ne vobisipsis hoc tempore desitis, sed – quemadmodum Ratisponae condictum est – quos potestis milites, equos, arma, currus, instrumenta bellica, commeatus praeparetis. Nam et ipse quae sunt in potestate ad hoc opus omnia promittit, quaecunque sibi ut imperatori Romanorum, ut Austriae duci, ut religioso principi, ut homini Christiano incumbunt exsequi praesto est et valens – tantum vos principes in hoc loco de bello gerendo concordetis.*

A *peroratiót* szintén a szónoki tropusok és figurák visszafogottsága jellemzi, nevezetesen az *ecce* és a *nolite* anaphorikus elhelyezése, a hyperbaton visszafogott, a syndetikus és asyndetikus szerkesztés váltakozó használata. Mint a klasszikus szerkesztés miniatűr remeke fokozott figyelmet érdemel a III. Frigyes személyére vonatkozó négy anaphorikus *ut*-ot és egy négytagú asyndetont tartalmazó ... *quaecunque sibi ut imperatori Romanorum, ut Austriae duci, ut religioso principi, ut homini Christiano incumbunt exsequi praesto est et valens* ... vonatkozó mellékmondat, amelyben az első és a második, valamint a harmadik és a negyedik asyndeton páros chiazmust alkot; míg az első chiazmus mindkét tagjának attributum substantivuma genitivus explicativusként jelenik meg, addig a második chiazmus tagjainak attributumai adiectivummal képződnek. Ezen caesura pontosan megfelel a négytagú asyndetont, ilyenképpen a gondolat formai megjelenése pontosan megfelel annak tartalmi tagolásának, az első két tag III. Frigyes világi, az utolsó két tag pedig vallási funkciójában állítja a hallgatóság elé. Az *imperator Romanorum* és a *dux Austriae* valóban két egymástól világosan elkülöníthető méltóság. A *princeps religiosus* és a *homo Christianus* akár egymás szinonimái is lehetnének, azonban ezek egybeolvasztása megtörné a konstrukció ívét. Ugyanis míg a társadalmi rangok ezen sorrendje egyfajta antiklimax, addig a vele az adott méltóságok szempontjából közösséget vállalók számarányára nézvést – lévén az *imperator* méltósága egyedülálló, a *dux* dignitásában néhányan,

²⁶ BLUSCH, 1979. 101.

a *princeps* tisztjében többen osztoznak vele, mint *homo Christianus* pedig csupán egy az emberi közösség tagjai közül – a felsorolás klimaktikus szerkesztésű.²⁷ A fenti *stricto sensu* filológiai szempontok alapján a forrás még számos mondatát elemezhetnők, azonban e két bekezdés is kellően reprezentatív képet adott az oratio klasszikusan elegáns stílusáról.²⁸

Szónoki precíziós munka a török uralkodó jellemzése is, amelyet érdemes néhány gondolat erejéig behatóbban szemügyre vennünk: (p. 687 B) *Est autem Mahometus adolescens, annos natus quattuor et viginti, animo truci et gloriae cupido, robusto corpore ac laboris patiente; neque vino neque coenis indiget et, quamvis more gentis libidinosus, non tamen inter uxores languescit; choreas fugitat, unguenta devitat, raro induitur mollibus, non cantu, non sono delenitur, non canes alit, non aves nutrit, una ei voluptas est: arma tractare. Honorat milites, equos amat, naves, currus, machinas bellicas formosis mulieribus praefert. Et quamvis est barbarus abhorretque litteras, gesta tamen maiorum cupide audit ac Iulium Caesarem et Alexandrum Magnum omnibus anteponit, quorum illustria facta superare posse confidit atque contendit; nec se minus aptum ad subigendum orbem dicit, quam illi fuerunt, cum sua sint longe maiora principia, quam illorum referantur ... Hic est vester hostis, proceres, existimatote nunc, an talem naturam quiescere sit verisimile.*

Piccolomini II. Mohamedet jellemezve teljesen eltérő módon vázolja fel a török uralkodó portréját, mint ahogy ezt egy hasonló retorikai helyzetben argumentáló szónoktól megszokhattuk. A Sátán földi megtestesülése helyett egy olyan embert állít elénk, aki számos tekintetben felül is múlja honfitársait, egy – ellentétben az elpuhult és csupán az érzéki örömeknek élő törökökről kialakult közhellyel – becsvágyó lelkű és a fáradalmak elviseléséhez hozzáedződött testű fiatal férfit, aki nem lakomázásban, italozásban és fényűző kicsapongásban leli kedvét, s akinek csak egyetlen valódi szenvedélye van, a háborúzás. Ezen uralkodó, noha barbár és műveletlen, hódításával felül akarja múlni Nagy Sándort és Iulius Caesart, akiket mindenképp többre becsül, terveikhez pedig az előzőeket meghaladó háttér áll a rendelkezésére –

²⁷ BLUSCH, 1979. 103.

²⁸ Vö. Erzsébet Galántai: Fortwirken antiker dichterischen Formen und Motiven in den Prosawerken von Humanisten. In: Epik durch die Jahrhunderte. Acta Antiqua et Archaeologica Tom. XXVII. Szeged 1998. 230–235.

*cum sua sint longe maiora principia, quam illorum referantur...*²⁹ Természetesen nem idegen tőle a kegyetlenség, amint ez az oratio Konstantinápoly elfoglalását és az ott véghezvitt pusztítást elbeszélő részéből³⁰ kiderült: (p. 680 F) *Mahometus ipse terribili facie, taetris oculis, terribili voce, crudelibus verbis, nefandis nutibus homicidia mandat, nunc istum, nunc illum ad caedem poscit, manus in sanguine Christianorum lavat. Omnia foedat, omnia polluit.*

A Konstantinápolyban végzett pusztítás egyfelől a törökök állatias vadságát hivatott illusztrálni,³¹ amit a néhány mondattal később elhangzó általános jellemzés is alátámaszt: (p. 681 B) *Scytharum genus est ex media Barbaria profectum, gens immunda et ignominiosa, fornicaria in cunctis stuprorum generibus ... Et quamvis per tot saecula parumper excultam se praebuerit, sapit tamen adhuc multum pristinae deformitatis neque omnem barbariem deterisit. Carnes adhuc equorum, visontium vulturumque comedit, libidini servit, crudelitati succumbit, litteras odit, humanitatis studia persequitur.* A török nép ezen jellemzése egyébként teljességgel egybecseng az Aeneas Silvius Piccolomini *Európa* című művének negyedik, *A törökök eredetéről, terjeszkedéséről, életmódjáról és erkölcséről* szóló fejezetében olvashatókkal, miszerint: „... a török nép szkíta és barbár, és ennek eredetéről s terjeszkedéséről – és tünjék bár úgy, hogy eltérek szándékomtól – nem látom feleslegesnek szólni, mivel a mi időnkben oly nagyon megsokasodott az emberek ezen nemzetsége, hogy Ázsiát és Görögországot birtokolván a latin és keresztény népeket szélében rettegésben tartja. ... a nemzet maga kegyetlen, gyalázatos és minden paráznaságban és bujálkodásban feslett. Megeszik, amitől mások undorodnak, az igásbarmok,

²⁹ A „principia” ebben a kontextusban leginkább a görög „aphormai” jelentésben értelmezhető – vö. BLUSCH, 1979. 117.

³⁰ op. cit. p. 680 E / F „Repetenda est breviter hoc loco Constantinopolitana calamitas. Sic enim et iniuriae magnitudo notior et belli iustitia manifestior erit. Nulla pulsatus iniuria Mahometus – sic enim vocatur qui Turcis imperat – bellum Graecis indixit, Constantinopolim obsedit ac male defensam oppugnavit. Ubi Constantinus, Graecorum imperator, intransitibus urbem Turcis in extremo patriae suae periculo fortissime pugnans obruncatur, caput eius lancea infixum spectaculo fertur, fit miseranda Graecorum caedes, occiduntur non solum qui se tueri conantur, verumetiam qui proiectis armis sese dedunt. Nec ego hoc magni duco in ipso furore primi introitus trucidatos esse quamplurimos, illud horreo, illud abominor, illud detestor: capta civitate, depositis armis, coniectis in vinculis civibus tum maxime saevitum est, tum filii ante ora parentum occisi, tum viri nobiles velut bestiae mactati, tum sacerdotes laniati, tum monachi excarnificati, tum sacrae virgines incestatae, tum matres ac nurus ludibrio habitae. O miseram urbis faciem! O infelicem populum!”

³¹ Ehhez bővebben l. GEBEL, 1977. 55., 76.

farkasok és keselyűk húsát, s az elvetélt emberi magzatoktól sem tartóztatják meg magukat. Egyetlen ünnepnapot sem ülnek, kivéve augusztus havában a Saturnaliát.³² Másfelől a kegyetlenség ebben az esetben egy adott háborús helyzethez kapcsolódik; a szónok ugyan elborzad a rémségek láttán, ám hajlamosnak mutatkozik, ha nem is szemet hunyni, de legalábbis egyfajta természetességgel tudomásul venni azt az öldöklést, amely *in ipso furore primi introitus* történt, s ezzel éles ellentétbe állítja a már elfoglalt városban elkövetett bestiális tetteket. Óvakodik tehát az általánosítástól, vagyis – hogy a jog nyelvét hívjuk segítségül – különbséget tesz a hirtelen felindulásból és jogos védelmi helyzetben, valamint az előre megfontoltan és különös kegyetlenséggel elkövetett emberölés között.

II. Mohamed portréját vázolja tehát nem hallgatóságának érzelmeire kíván hatni azáltal, hogy a török uralkodót rémisztőbbnél rémisztőbb jellemvonásokkal ruházza fel, hanem látszólag igen hétköznapi és egyszerű számtani műveletre szólítja fel őket: adják össze Mohamed személyiségének főbb vonásait, vagyis fiatalságát, szenvedélyes természetét, becsvágyát és a rendelkezésére álló eszközöket és hátteret – ha ez megtörtént, mindenkinek kénytelen volt önként belátni, hogy hiú ábránd volt abban bizakodnia, hogy ez az uralkodó hajlandó volna megelégedni az eddig tett hódításokkal és megszerzett dicsőséggel.³³

³² A fordítást vö. NÓTÁRI, 1999. 154–155.

³³ BLUSCH, 1979. 117.